

Zpráva ze 4. setkání českých uživatelů systému DSpace

Budování repozitářů a jejich zapojení do evropských projektů

[Rygelová, Pavla](#)

Rubrika: [Zprávy, reportáže a glosy](#)

Opět po roce se ve dnech 18. a 19. května 2011 uskutečnilo setkání českých uživatelů systému DSpace s podporou Asociace knihoven vysokých škol ČR. V pořadí čtvrté setkání bylo věnováno tématu **budování repozitářů a jejich zapojení do evropských projektů**. Již v loňském roce se setkání proměnilo na seminář, který přesahuje témata vymezená platformou otevřeného softwaru DSpace. Loňský ročník byl zaměřen na popularizaci otevřeného přístupu a repozitářů a vyústil ve společné připojení vysokoškolských knihoven, NTK a KNAV k mezinárodní propagační akci Open Access Week 2010. Účast na této akci potvrdila, že knihovny a jejich pracovníci jsou dobře seznámeni s principy otevřeného přístupu a umí kreativně využít svých znalostí při propagaci otevřeného přístupu, avšak v českém prostředí stále chybí hustější síť institucionálních repozitářů (na rozdíl od některých vyspělých zemí, kde v podstatě každá univerzita buduje repozitář pro ukládání a šíření výsledků své vědecko-výzkumné činnosti). Letošní setkání bylo tedy zaměřeno na to, jak budovat otevřené repozitáře, jak prosazovat v instituci politiku otevřeného přístupu a jak zajistit, aby repozitáře byly připraveny zapojit se do evropské a potažmo světové infrastruktury.

Zapojení repozitářů do evropských projektů

Setkání zahajoval zahraniční host, Martin Slabbertje, správce repozitáře a projektový manažer z knihovny Univerzity v Utrechtu ([Utrecht University Library](#)). V dopoledních příspěvcích [Driver guidelines : working on repository interoperability](#) a [The OpenAIRE project : supporting the open access policy of the EC](#) představil technická doporučení projektů [DRIVER](#) a [OpenAIRE](#). Oba projekty významně přispívají k posílení standardů pro interoperabilitu repozitářů. Martin Slabbertje se podílel na vzniku dokumentu [DRIVER Guidelines](#), který je určen správcům a administrátorům repozitářů a kodifikuje standardy pro repozitáře pro sdílení jejich obsahu pomocí protokolu OAI-PMH a metadatového standardu Dublin Core. Martin Slabbertje zdůraznil několik důvodů, proč se řídit doporučeními DRIVER. Doporučení usnadňují lokálním repozitářům připojit se k tzv. service providerům (např. k portálu [DRIVER](#) nebo vyhledávači [BASE](#)), dále doporučení představují základní společnou bázi pro výměnu formátů na národní i mezinárodní úrovni a v neposlední řadě usnadňují připojení k novým projektům nebo iniciativám. Potřeba nastolit určitá pravidla pro připojení k projektu DRIVER vznikla z prostého důvodu, že každý repozitář je svým způsobem unikátní, zvláště na úrovni metadat, a proto bylo nutné najít z hlediska formálního i sémantického sjednocující metadatový formát, který by zajistil smysluplné agregování zdrojů do jednoho společného portálu.

OpenAIRE Guidelines navazují na doporučení DRIVER a v intencích projektu OpenAIRE je rozšiřují o dva povinné a jeden doporučený metadatový prvek. Cílem projektu OpenAIRE je zajistit přístup k výsledkům výzkumu z projektů ze sedmi oblastí 7. rámcového programu Evropské komise, proto mezi povinné prvky přibyl údaj jednoznačně identifikující projekt „*projectID*“ a údaj o přístupových právech k plnému textu „*accessright*“. Doporučeným prvkem je datum vypršení časového embarga

„embargoenddate“ pro případ, že plný text může být zpřístupněn až po uplynutí určité doby. V závěru workshopu Martin Slabbertje nastínil budoucnost projektu OpenAIRE, který by se v další fázi mohl rozšířit na infrastrukturu pro sdílení veškerých volně dostupných recenzovaných výsledků evropského výzkumu a pro sdílení metadat tematických datových repozitářů.

Příspěvek Mgr. Lucie Vyčítalové (UPa) [DRIVER a spol., aneb spojení repozitáře se světem](#) navázal na vystoupení Martina Slabbertje a ukázal praktickou stránku připojení repozitáře nejen k evropskému portálu DRIVER, ale také k dalším agregačním službám a vyhledávačům. Portál DRIVER sklízí pouze repozitáře nebo jejich kolekce, které zpřístupňují plné texty v režimu *open access*. DRIVER nabízí online validátor, jehož pomocí si lze ověřit, do jaké míry repozitář či vybrané kolekce (sety) vyhovují požadavkům DRIVERu. Validátor vyjadřuje míru shody pomocí číselného skóre a zobrazí také výsledky testování, resp. vykáže chyby, které validátor u repozitáře odhalil. Nejčastější chybami je použití jiných řízených slovníků pro vyjádření typu, formátu dokumentů, vícečetný výskyt data v záznamu nebo chyby ve formě jmen autorů.

Poměrně jednodušší je připojení k vyhledávači [BASE](#), spravovanému univerzitou v Bielefeldu. BASE sklízí metadata z více než 1700 zdrojů a na rozdíl od DRIVERu nevyžaduje nezbytně, aby soubory uložené v repozitářích byly volně přístupné. BASE nyní indexuje několik českých zdrojů, vedle repozitářů [UPa](#), [VŠB-TUO](#), [UTB](#), [Digitální knihovny KNAV](#) také časopisy [Acta Universitatis Palackianae Olomucensis](#), [Gymnica](#), [Bulletin of Applied Mechanic](#).

Základem pro zviditelnění repozitáře jednak pro uživatele, jednak pro vyhledávače a pro mezinárodní síť repozitářů je registrace repozitáře v registrech [OpenDOAR](#) a [ROAR](#). Údajů z těchto dvou registrů využívá také žebříček světových repozitářů [Ranking Web of World Repositories](#). Jedno z hledisek, které rozhoduje o pořadí repozitářů v žebříčku, je viditelnost repozitáře pro vyhledávače. Čím větším počtem vyhledávačů a registrů je repozitář indexován, tím větší je šance na zviditelnění repozitáře a jeho vyšší umístění v žebříčku. Také světový katalog [WorldCat](#) nabízí sklizení repozitářů pomocí OAI-PMH. Je nutné se zaregistrovat a nastavit mapování metadatového formátu přes [WorldCat Digital Collection Gateway](#).

Téma zapojení repozitářů do evropských projektů završil příspěvek Mgr. Daniely Tkačkové (VŠB-TUO) s názvem [Evropská unie, Česko a otevřený přístup](#). Příspěvek poukázal na diametrální rozdíl v množství aktivit, kterými se Evropská unie hlásí k modelu otevřeného přístupu k výsledkům evropského výzkumu, a mizivou podporou otevřeného přístupu v České republice na národní úrovni. Chybí zejména zájem nejvýznamnějších poskytovatelů finanční podpory výzkumu a také jasná národní strategie podpory otevřeného přístupu.

Budování repozitářů

K tématu budování repozitářů se vztahovala druhá část vystoupení Martina Slabbertje. V příspěvku [Igitur Archive : institutional repository Utrecht University](#) představil univerzitní repozitář [Igitur Archive](#), který vznikl od roku 2000 s podporou univerzitní rady (University Board). Primárním záměrem bylo získat plné texty veškeré publikační činnosti akademických pracovníků univerzity. Repozitář momentálně obsahuje 27 tisíc dokumentů (články, články z časopisů vydávaných univerzitou, závěrečné práce a studijní podpory) a funguje na platformě DSpace. Igitur Archive se řadí k největším repozitářům

v Nizozemí a v žebříčku Ranking Web of World Repositories stojí [na 19. místě](#) z celkového počtu 1184 sledovaných repozitářů. Od roku 2009 Univerzita v Utrechtu zastává politiku, že výsledky výzkumu financovaného z veřejných zdrojů mají být přístupné komukoli: „*Utrecht University believes that the results of publicly financed research should, in principle, be freely accessible for everyone. Therefore, Utrecht University recommends that the publications of Utrecht scholars be deposited into the Utrecht repository, the Igitur Archive, so that as many publications as possible may be made openly accessible.*”¹ Repozitář přebírá údaje o publikovaných výsledcích z univerzitního systému CRIS (Current Research Information System). Knihovníci následně provádějí kontrolu záznamů a dokončí vložení dokumentů do repozitáře.

RNDr. Miroslav Bartošek, CSc. (MU) ve svém příspěvku [Repozitar.cz a střípky z MU](#) seznámil účastníky semináře s centralizovaným projektem Masarykovy univerzity Repoziatar.cz. Jedná se o projekt deseti vysokých škol, které poskytnou plné texty publikační činnosti svých akademických pracovníků. Projekt naváže na fungující systém Theses.cz a umožní kontrolu na plagiáty u vložených dokumentů. Na rozdíl od systému Theses.cz počítají řešitelé projektu s větší otevřeností celého systému, která umožní sklizení a znovuvyužití uložených dat.

V další části příspěvku dr. Bartošek informoval o krocích, které Masarykova univerzita podniká po podpisu Berlínské deklarace v říjnu 2010. Masarykova univerzita přistoupila k budování institucionálního repozitáře, který bude fungovat jako nadstavba nad systémem pro evidenci publikací. Repozitář bude integrován také do antiplagiátorského systému. Budování repozitáře bylo zahrnuto do dlouhodobého záměru MU pro roky 2011 až 2015 a implementuje myšlenky Berlínské deklarace o zpřístupnění publikovaných výsledků v režimu open access. V současné době se na MU připravuje prováděcí směrnice, která stanoví, že do repozitáře mají být uložena všechna zaměstnanecká díla, a to nejen díla recenzovaná, ale také ostatní dokumenty textové i obrazové podoby. O volném zveřejnění díla budou rozhodovat oprávněné osoby tak, aby nebyla porušena práva třetí strany (např. vydavatelů) nebo ochrana obchodního tajemství.

Na jednáních kolegia rektora MU byl vznesen požadavek na jednotná pravidla pro ukládání primárních vědeckých dat, proto se třetí část příspěvku dr. Bartoška zabývala otázkou volného zpřístupňování výzkumných dat, které má svá specifika a některé principy vlastní otevřenému přístupu nelze v této oblasti aplikovat.

Příspěvek Mgr. Vlastimila Krejčíře (MU) [Co je \(staro\)nového v DSpace](#) stojí trochu osamocen mezi ostatními prezentovanými příspěvky, avšak zároveň připomíná, že budování repozitářů je nejen otázkou organizačních a procesních změn, ale také záležitostí technologickou. Otevřený software DSpace je bezkonkurenčně nejvyužívanějším systémem pro digitální repozitáře. Dle údajů v registru ROAR existuje po světě téměř 900 instalací DSpace. Nové technologie v poslední verzi (DSpace 1.7x) významně posilují uživatelskou přívětivost systému a rozšiřují možnosti služeb, které repozitář může nabízet. Za všechny novinky jmenujme např. snadnější konfiguraci procházení obsahu repozitáře, možnost nastavení fasetového upřesňování výsledků vyhledávání, snadnější využití statistických výstupů aj.

Ing. Lukáš Budínský (UTB) a ředitel Knihovny Akademie věd ČR, Ing. Martin Lhoták, navazovali na svá loňská vystoupení, kdy představili záměry svých institucí v oblasti volného zpřístupňování publikační činnosti akademických pracovníků.

¹ <http://roarmap.eprints.org/186/>

V příspěvku [Repozitář UTB : připojte se...máme koláčky!](#) ukázal Lukáš Budínský, že knihovna může být silným partnerem pro vedení univerzity při sledování publikační činnosti svých akademických pracovníků. Knihovna může pomoci v oblasti publikování, zpřístupňování elektronických zdrojů, při hodnocení publikační činnosti a využívání informačních systémů. Nezbytné zapojení samotných autorů do procesu budování repozitáře pro publikační činnost vyžaduje, aby knihovna efektivně motivovala autory ke spolupráci, čili musí nabídnout vedle samotného repozitáře také navazující služby neboli „koláčky“, jak je zmíněno v názvu příspěvku. Knihovna UTB proto například připravuje Portál pro podporu vědy a výzkumu s přehledem hodnocených časopisů. Knihovna také na sebe převzala celou agendu sledování publikační činnosti. Dle údajů z databází Web of Science a Scopus zakládá záznamy publikační činnosti do systému OBD (Osobní bibliografická databáze), následně záznamy uloží do repozitáře DSpace a požádá autory o zaslání plného textu. Po kontrole licenčních smluv uzavřených s vydavatelem, rozhodně knihovna o způsobu zpřístupnění plného textu publikace, pak dokončuje kontrolu záznamů v OBD před jejich vykazováním do databáze RIV.

Ing. Martin Lhoták představil v příspěvku [Politika otevřeného přístupu a budování repozitáře v AV ČR](#) činnosti Knihovny Akademie věd ČR, která je zodpovědná za plnění publikační politiky AV ČR a za přípravu potřebné infrastruktury. V rámci publikační politiky byl otevřen program na podporu publikování v otevřených časopisech. Do tohoto programu bylo alokováno 1 milion korun, jehož rozdělení má v kompetenci Ediční rada AV ČR. Příspěvek na publikování v otevřeném časopise bude poskytován autorům po doložení, že článek byl přijat k vydání. Stěžejní část práce na uvedení publikační politiky do praxe spočívá v přípravě procesních a legislativních záležitostí. Celé workflow zahrnuje řadu dílčích kroků: využití systému pro publikační činnost (ASEP/ARL), nastavení práv pro schvalování zveřejnění plného textu publikace v režimu open access, nastavování časového embarga dle smluv s vydavatelem, zajištění funkce „request copy“ pro dokumenty s omezeným přístupem, vytvoření vzorových dopisů pro vydavatele, kteří nejsou evidováni v databázi SHERPA/RoMEO, příprava licenčních smluv mezi KNAV a ústavy o ukládání publikací do repozitáře aj. Ostré spuštění repozitáře je plánováno na druhou polovinu roku 2011.

Setkání zakončil příspěvek [Autorskoprávní otázky otevřeného přístupu \(AO-OA\)](#) Mgr. Márie Martákové, LL.M. (AV ČR), která se profesionálně věnuje problematice autorského práva a s Knihovnou Akademie věd ČR spolupracuje na formulování politiky otevřeného přístupu a jejího zavádění do praxe. Jádrem jejího příspěvku tvořilo shrnutí důležitých bodů autorského zákona, které se vztahují ke zpřístupňování publikační činnosti v režimu open access v repozitářích. K nim patří vymezení pojmů díla spoluautorského, zaměstnaneckého, problematika užití díla (rozmnožování a sdílení díla veřejnosti) a v neposlední řadě problematika územní omezenosti autorského práva a rozhodného práva pro případné mezinárodní soudní spory. Závěr příspěvku byl věnován analýze smluv vybraných vydavatelů a údajů uvedených v databázi SHERPA/RoMEO. Z analýzy vyplynulo, že většina smluv, tzv. CTA (Copyright Transfer Agreement) neobsahuje informace o rozhodném právu a že většinou jsou smlouvy podepisovány samotnými autory, přestože v případě zaměstnaneckých děl by smlouvu měli podepisovat zaměstnavatelé.

Oba přednášející z KNAV, Martin Lhoták i Márie Martáková, se podělili s účastníky setkání také o čerstvou zkušenost z návštěvy univerzity v belgickém Lutychu. Univerzita spravuje repozitář [ORBi](#) a má institucionální politiku otevřeného přístupu založenou na jednoduchém principu. Do hodnocení vědců jsou zahrnuty pouze publikace, které jsou

uloženy i s plným textem do repozitáře. Přístup k plným textům lze ponechat otevřený nebo podle potřeby omezit, aby nedošlo k porušení práv s vydavatelem. Otevřený přístup významně podporuje rektor Bernard Rentier a nejen na příkladu této univerzity lze pozorovat, že při budování repozitáře a prosazování politiky se nelze striktně držet toho, co umožňuje autorské právo. Například univerzita v Lutychu nemá podepsanou zvláštní smlouvu s vydavatelem Elsevier, kterou tento vydavatel vyžaduje v případě, že instituce systematicky sbírá publikační činnost, tj. má formulovanou nějakou institucionální politiku otevřeného přístupu. Knihovna Akademie věd ČR se pokusí získat návrh této smlouvy a uzavřít dohodu s vydavatelem Elsevier.

Závěr

Setkání DSpace bylo užitečné a tradičně přineslo řadu zajímavých zkušeností z praxe. Příspěvky z Masarykovy univerzity, Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně a Akademie věd ČR dokládají, že budování repozitáře a prosazování politiky otevřeného přístupu je nesnadný úkol, na kterém je nutné usilovně pracovat několik let, zvláště ve specifických podmínkách českého akademického prostředí. Situaci ztěžuje nepružný výklad autorského zákona, který nereflektuje změny, jimiž prošla dnešní informační společnost. Náznorný obrázek, jak vypadá situace kolem autorského zákona a jeho novelizace, poskytl nedávný seminář [Autorské právo](#), iniciovaný studentkami knihovnictví pod hlavičkou projektu autorskepravo.knihovna.cz. Dalším problémem je dosud pouze formální vyjádření podpory českých organizací mezinárodním či evropským iniciativám otevřeného přístupu. Příkladem může být Grantová agentura ČR, která jako jedna ze tří českých institucí podepsala Berlínskou deklaraci o otevřeném přístupu, ale ve skutečnosti se k této politice nehlásí. Stejně tak figuruje podpis českého zástupce pod iniciativou Evropské asociace univerzit (European University Association) [Recommendations from the EUA Working Group on Open Access](#) bez zjevné snahy uvést toto doporučení do praxe na českých univerzitách.

Důvodů, proč se nedaří šířeji prosadit otevřený přístup v českém akademickém prostředí, by se našla ještě celá řada, avšak podrobný rozbor není předmětem této zprávy. Nepříznivou situaci se pokusí účastníci setkání zvrátit společnou koordinací dalšího ročníku Open Access Week. V závěrečné diskuzi padl návrh, aby se Asociace knihoven vysokých škol ČR (AKVŠ) k podpoře otevřeného přístupu přihlásila rovněž podpisem Berlínské deklarace. Výkonný výbor AKVŠ se tímto návrhem bude zabývat na svém nejbližším jednání. Zazněly rovněž návrhy na oslovení institucí, např. Rady vysokých škol, České konference rektorů či Grantové agentury ČR, s požadavkem, aby více podporovaly myšlenky otevřeného přístupu. Zástupci knihoven se dohodli, že výzvy budou iniciovat knihovny individuálně se záměrem, že četnější výzvy mají větší naději na pozitivní reakci.

Závěrem by chtěla autorka této zprávy poděkovat za významnou pomoc Asociace knihoven vysokých škol ČR při organizaci setkání a všem vystupujícím za jejich příspěvky, kterými naplnili program semináře, a za to, že se podělili s ostatními o své zkušenosti s prosazením otevřeného přístupu a repozitářů ve svých domovských institucích. A dále by chtěla vyjádřit přání, aby se veškeré jejich úsilí setkal s kladným přijetím a příští setkání se mohlo uskutečnit opět v přátelské a inspirující atmosféře, která by mohla přilákat i nové účastníky.

[Fotografie ze setkání](#)

Autorkou fotografií je Mgr. Daniela Tkačíková

Příspěvek byl uložen v repozitáři [DSpace VŠB-TUO](#).